

Prof. dr hab. Roman Czaja
Instytut Historii i Archiwistyki
Uniwersytetu Mikołaja Kopernika
ul. Wł. Bojarskiego 1
87-100 Toruń

Toruń, 08.01. 2021 r.

Recenzja dorobku naukowego dr Beaty Wywrot-Wyszkowskiej w związku z postępowaniem habilitacyjnym

1. Charakterystyka dorobku naukowego

Publikacje naukowe Pani dr Beaty Wywrot-Wyszkowskiej w pierwszym okresie kariery naukowej, przed doktoratem wiązały się z udziałem w zespole, który pod kierunkiem prof. Mariana Rębkowskiego prowadził badania archeologiczne na terenie miasta lokacyjnego w Kołobrzegu. Habilitantka realizowała w tym zespole zadania związane ze źródłami skórzanymi. Wśród jej 13 publikacji ogłoszony do uzyskania stopnia naukowego doktora, aż 12 prac dotyczyło Kołobrzegu, a 8 poświęconych zostało tematyce skórnicy. Drugim zadaniem badawczym wynikającym z badań kołobrzeskich było współautorstwo rozdziałów poświęconych charakterystyce źródeł archeologicznych w czterech tomach serii „Archeologia średniowiecznego Kołobrzegu”. Podsumowaniem kołobrzeskiego etapu badawczego jest doktorat poświęcony „Skórnictwu w lokacyjnym Kołobrzegu, XIII-XV wie”, obroniony w 2006 r., a opublikowany dwa lata później. W pracy tej można dostrzec najważniejsze cechy charakteryzujące warsztat naukowy dr Wywrot-Wyszkowskiej: przejrzysta systematyka i prezentacja bogatego materiału archeologicznego, dobrze udokumentowany wykład, dobra znajomość międzynarodowej literatury naukowej oraz próby analiz porównawczych. Po doktoracie Habilitantka kontynuowała zainteresowania archeologią Kołobrzegu. Tej tematyce poświęciła 18 spośród 24 opublikowanych prac. Do swoich badań włączyła także inne miasta pomorskie (przedlokacyjny Kołobrzeg, Stargard, Wolin i Gdańsk). Znacznie poszerzył się zakres tematyczny badań dr Wywrot-Wyszkowskiej, gdyż obok artykułów kontynuujących tematy sprzed doktoratu (średniowieczne skórnictwo i charakterystyka źródeł archeologicznych), pojawiły się artykuły dotyczące wyrobów z rogu i kości, wodociągów i kanalizacji, topografii, wtórnego wykorzystania surowców oraz komparatystyka. Wśród artykułów załączonych do dokumentacji habilitacyjnej dwa teksty opracowane zostały na materiałach pozyskanych z wykopalisk archeologicznych na terenie Kołobrzegu. W artykule „Późnośredniowieczne zabytki skórzane” (2009) w interesujący sposób przedstawiono możliwości badawcze artefaktów skórzanych, między innymi w kontekście historii ubioru, demografii, struktury społecznej. W opracowaniu tym Autorka podjęła także próbę badań

porównawczych, odwołując się do źródeł archeologicznych z innych miast. Tekst „Zabytki skórzane” (2016) opublikowany z piątym tomie serii „Archeologia średniowiecznego Kołobrzegu” jest solidnym opracowaniem, przygotowanym według tradycyjnego modelu stosowanego w tej serii (surowiec, produkty – głównie obuwie). Na podkreślenie zasługuje jednak fakt, że obok części inwentaryzacyjna, w opracowaniu znalazły się także próby ogólniejszych wniosków dotyczących struktury społecznej, profesjonalizacji usług rzemieślniczych oraz organizacja wytwórczości skórzanej. Wysoki poziom umiejętności warsztatowych pokazała dr B. Wywrot-Wyszkowska w artykule „Mieszkański pas naddługi” (2017), który zawiera wyczerpującą analizę porównawczą zabytku oraz przekonującą interpretację jego społecznej funkcji. Rezultatem badań nad problematyką podjętą po doktoracie są cztery kolejne teksty. W artykule „Relikty późnośredniowiecznych i nowożytnych systemów wodociągowych” (2012) przedstawiono bardzo poglądową próbę odtworzenia systemu wodociągowo-kanalizacyjnego Kołobrzegu na podstawie szczątkowych źródeł archeologicznych. Ogłoszony w prestiżowym niemieckim czasopiśmie archeologicznym artykuł o topografii zawodowej Kołobrzegu „Gewerbetopographie” (2016) można uznać za podsumowanie kilkunastoletnich badań, zabrakło w nim dyskusji z wynikami podobnych badań nad innymi miastami, pełniejszego uzasadnienia wymagałaby główna teza - przy wyborze miejsca zamieszkania aspekty gospodarcze odgrywały większe znaczenie niż społeczny prestiż przestrzeni miejskiej -, która w świetle źródeł pisanych nie jest już tak oczywista. Obszerny rozdział „Antler, Bone and Horn Artefacts” w pracy prezentującej wyniki badań archeologicznych na terenie miasta Wolina zawiera wyczerpującą i kompetentną, z wykorzystaniem kontekstu porównawczego charakterystykę zabytków z poraża, kości i rogu. Artykuł „Wiederverwertung von Rohstoffen” (2019) prezentuje wyniki badań nad wtórnym wykorzystaniem surowców, ale także dobrze odzwierciedla poszerzenie się perspektywy badawczej Habilitanki. Pierwsze studium z zakresu tej tematyki (2015) dotyczyły tylko rzemiosł skórzanych i materiału kołobrzeskiego. Natomiast analizowany artykuł uwzględnia różnego typu surowców z kilku ośrodków.

Ilościowa i jakościowa ocena publikacji ogłaszanych przez dr B. Wywrot-Wyszkowskiej pozwala na pozytywną ocenę jej dorobku naukowego po doktoracie. Ten krótki przegląd publikacji ukazuje poszerzanie jej zainteresowań naukowych. Wszystkie publikacje oparte została na solidnym materiale źródłowym. Ponadto większość publikacji Habilitanki cechuje spojrzenie porównawcze. Stopniowo zwiększa się także umiędzynarodowienie badań, którego efektem są publikacji w językach obcych oraz w krótkich pobytach naukowych w zagranicznych ośrodkach naukowych. Niestety w dorobku naukowym dr B. Wywrot-

Wyszkowskiej brakuje referatów wygłaszanych na konferencjach zagranicznych, a tylko jedna publikacja ogłoszona została w zagranicznym periodyku. Za poważną lukę w jej dorobku naukowym uważam także brak aktywność na polu krytyki naukowej. Jak wynika z załączonej bibliografii w czasie swojej kariery naukowej nie opublikowała ona żadnej recenzji. Pozytywnym świadectwem zaangażowania Habilitanki w pracę naukową jest udział w projektach finansowanych ze źródeł zewnętrznych. Po doktoracie samodzielnie kierowała grantem NCN oraz uczestniczyła jako wykonawczyni w projekcie finansowanym przez NPRH. Na marginesie pragnę podkreślić, że aktualne wskaźniki cytowani w gogle scholar są korzystniejsze 54 i hr 5, niż te podane w ankiecie (41 i hr 4).

2. Ocena główne osiągnięcia naukowego:

Habilitantka jako swoje osiągnięcie badawcze podlegające procedurze habilitacyjnej zadeklarowała dzieło „Rzemiosło w późnośredniowiecznych miastach południowego pobrzeża Bałtyku. Studium archeologiczne”. Nie ulega więc wątpliwości, że licząca ponad 300 stron książka jest dziełem w pełni oryginalnym, prezentującym badania wcześniej niepublikowane. Praca ma charakter analityczno-syntetyczny, łączy prezentację i charakterystykę szczegółowego materiału archeologicznego z próbami przedstawienia zjawisk typowych i lokalnej specyfiki w ramach badanego obszaru. Rozprawa składa się ze z dwóch rozdziałów („Zagadnienia wstępne” i „Charakterystyka źródeł”) pełniących funkcję wstępu, najobszerniejszego rozdziału analitycznego zawierającego omówienie materiału źródłowego („Rzemiosła poświadczone w źródłach archeologicznych”), trzech rozdziałów syntetyzujących, w których podjęto zagadnienia przemian technologicznych i asortymentu produkcji, topografii rzemiosł, unifikacji i regionalnego zróżnicowania rzemiosła, zakończenia oraz spisu rycin, bibliografii, streszczenia w języku niemieckim i indeksów. Książka oparta została na bardzo gruntownej bazie źródłowej. Autorka wykorzystwała zarówno publikacje prezentujące materiały wykopaliskowe, jak i prowadziła kwerendy w zbiorach muzealnych. Uznanie budzi także bardzo dobra orientacja Habilitanki w stanie badań nad archeologią miejską na szerokim obszarze wybrzeży Bałtyku, od Półwyspu Jutlandzkiego po Zatokę Fińską.

W „Zagadnieniach wstępnych” czytelnik znajdzie charakterystykę stanu badań, ram rzeczowych, chronologicznych i terytorialnych oraz kwestionariusza badawczego. Omówienie stanu badań ma głównie charakter ilościowy. Zabrakło w nim odniesień do badań podejmujących problematykę metodologiczną. Autorka dostrzega oczywiście przełomowe znaczenie rozwijającej się od lat 80-tych XX w. archeologii miasta lokacyjnego dla badań nad

rzemiosłem, pominęła jednak dyskusję nad archeologią historyczną i nad relacjami między źródłami historycznymi i materialnymi (m.in. U. Müller, *Archäologie der Vormoderne und der Moderne*, 2017). Nie chcę oczywiście bronić „tyranii źródła historycznego” (B. Scholkmann) i wymagać od archeologa samodzielnych badań źródeł pisanych, jednak metodologiczne uzasadnienie rezygnacji z konfrontacji badań opartych na źródłach archeologicznych z wynikami badań historycznych zwiększyłoby możliwości interpretacyjne. Przedstawiony we wstępnych uwagach postulat charakterystyki wytwórczości rzemieślniczej w strefie bałtyckiej na podstawie materiału archeologicznego z 22 miast z pewnością należy uznać za ambitny i wartościowy. Zwłaszcza, że badania Wywrot-Wyszowska uwzględniają dynamikę przemian technologii i wytworów rzemieślniczych wynikającą z czasu i miejsca. Szkoda, że Autorka nie wpisała swoich pytań badań w dyskusję na archeologię Hanzji/przestrzeni hanzeatyckiej/ czy okresu hanzeatyckiego, w której w kontekście pytania o kulturę miast hanzeatyckich kluczowe znaczenia ma kwestia unifikacji i różnicowania wytworów rzemiosła (U. Müller, *Hanse und Archäologie*, 2013). Drobną zastrzeżeniem budzi charakterystyka grupy 22 miast, które są przedmiotem badań, Habilitanka dzieli je na miasta portowe i położone w głębi lądu. Typologia ta nie jest moim zdaniem najistotniejsza dla prezentowanych badań komparatystycznych. Większe znaczenie ma różnicowanie według znaczenia społeczno-gospodarczego. W grupie tej znalazły się duże miasta, stanowiące centra dalekosiężnego handlu hanzeatyckiego (Lubeka, Gdańsk, Rostock, Stralsund, Elbląg, Ryga, Tallinn), jak i miasta małe: Puck, Pyrzyce, Pasewalk, Ribnitz, Güstrow, Strasburg, będące ośrodkami handlu lokalnego i lokalnej produkcji rzemieślniczej. Sumaryczne traktowanie pochodzącego z nich materiału archeologicznego niesie moim zdaniem pewne ryzyko, uzyskania zafałszowanego obrazu. Zwięzła charakterystyka źródeł ukazuje bardzo różnicowany stan zachowania i rozpoznania materiałów archeologicznych, co z pewnością znacznie ograniczało możliwości badań porównawczych i formułowania syntetycznych wniosków. W najobszerniejszym rozdziale Autorka w piętnastu podrozdziałach omawia według spójnego schematu uwzględniającego infrastrukturę produkcyjną, asortyment towarów oraz technologię produkcji w poszczególnych miastach. Głównym celem tej części pracy jest prezentacji wyników badań archeologicznych, Autorka stara się jednak w poszczególnych podrozdziałach formułować wnioski ogólne, lub przynajmniej wskazywać na cechy wspólne i lokalne odrębności. Niekiedy niewielka liczba danych pozwalała na sformułowanie dość ogólnikowych wniosków (np. „warsztaty garncarskie charakteryzowały się zróżnicowanymi możliwościami produkcyjnymi”). Analiza lepiej zachowanych źródeł dotyczących rzemiosł metalowych i drzewnych, rogowiarskich potwierdziła zjawiska

standaryzacji produktów i pewnej unifikacji ich kształtów w ramach obszaru objętego badaniem. Na marginesie rozważań poświęconych kowalstwu można dodać, że także w Elblągu, podobnie jak w wzmiankowanym w książce Greifswaldzie, nawarstwienia żużla potwierdzają koncentrację produkcji kowalskiej w XIII w. (i to na ulicy Kowalskiej, T. Nawroński 1987, s. 422). Pewnej korekty wymaga stwierdzenie, że miedź do produkcji ludwisarskiej dostarczano „w postaci najpewniej tylko wstępnie obrobionych rud”. Źródła pisane i archeologiczne potwierdzają import do miast pruskich dobrej jakości miedzi słowackiej w plastrach. Do ważnych konkluzji należy zaliczyć także wnioski o zróżnicowanej produkcji w ramach jednego warsztatu rzemieślniczego (odlewniczego, szewskiego, garbarskiego) oraz o powszechności wtórnego wykorzystywania surowców.

Kolejny rozdział poświęcony został „Przemianom w technologiach i asortymencie produkcji”. Autorka rozpatruje jego z uwzględnieniem trzech czynników: surowców i technik wytwarzania, asortymentu towarów oraz profesjonalizacji produkcji. Oczywiście nie ulega wątpliwości, że we wczesnej fazie rozwoju miast lokacyjnych nowe wzorce produkcyjne i konsumpcyjne docierały do strefie bałtyckiej wraz z migracją osadników z krajów niemieckich. W następnych wiekach drogi transferu nowych technologii ulegały jednak daleko idącej rozbudowie i ryzykowane jest wyjaśnianie różnic między poszczególnymi regionami tylko pochodzeniem terytorialnym mieszczan. Rozpowszechnianie się nowych technologii i towarów przedstawione zostało na przykładzie wszystkich wyróżnionych w poprzednim rozdziale gałęzi produkcyjnych. Wątpliwości budzi wyjaśnienie przyczyn zaniku wytwórczości bursztyniarzkiej. Lubeka nie posiadała formalnego monopolu na „na skład i zakup surowca bursztynowego”. Pozycja tamtejszych bursztyniarzy wynikała ze współpracy z szafarzami zakonu niemieckiego, który traktował zbieranie bursztynu jako regale i zmonopolizował jego pozyskiwanie i handel nim. Najlepszym potwierdzeniem tej sytuacji jest rozwój Wprawdzie bursztyniarze w Głównym Mieście Gdańsku, gdzie już w połowie XIV w. wzmiankowana jest obróbka tego surowca, jednak dopiero w XV w., po upadku władztwa zakonu niemieckiego, nastąpił rozkwit rzemiosła i ukształtowała się ich organizacja cechowa. Pewien niedosyt budzi pominięcie w tej części pracy funkcjonowania w początkowej fazie rozwoju miast lokacyjnych obok nowych technologii produkcyjnych, wzorców przedlokacyjnych, widoczne chociażby w produkcji garncarskiej i sukienniczej.

W rozdziale dotyczących lokalizacji miejsc pracy i zamieszkania rzemieślników w przestrzeni miejskiej Autorka stosuje dwie formuły wykładu, z jednej strony stara się na podstawie wyników prac archeologicznych przedstawić topografię poszczególnych rzemiosł, zaś w końcowej części metodą egzemplifikacji, odwołując się do badań nad Greifswaldem, Puckiem

i Kołobrzegiem przedstawia trzy modele organizacji rzemiosł w przestrzeni. Z pewnością słuszny jest wniosek, iż lokalizacji rzemiosł była wypadkową dążeń do optymalizacji warunków produkcji i prestiżu społecznego przestrzeni. Słusznie Habilitanka wskazuje na lokalne zróżnicowania, wynikające z różnych warunków ekologicznych i pozycji danych gałęzi produkcji w poszczególnych miastach. W niewielkim stopniu uwzględniono słabo widoczny w świetle źródeł archeologicznych proces procesu przenoszenia warsztatów rzemiosł tzw. uciążliwych (np. garncarstwo, rzemiosła skórnicze, metalowe) na przedmieścia. Lokalizacji produkcji ceramicznej w Neubrandenburga nie jest adekwatną egzemplifikacją dla wniosku o topografię tego rzemiosła w dużych miastach hanzeatyckich. Pewne zastrzeżenia budzi niekonsekwentne cytowanie informacji znanych ze źródeł historycznych, przykładowo pojawia się wzmianka o torach powroźniczych w Tallinnie i Rydze, brak jednak przywołania znanej ze źródeł pisanych i kartograficznych lokalizacji torów powroźniczych w Elblągu.

W ostatnim rozdziale Autorka włącza się do dyskusji na temat przesłanek sprzyjających unifikacji produkcji rzemieślniczej w strefie bałtyckiej. Po przedstawieniu stanu dyskusji toczony na ten temat przez historyków, Habilitanka przedstawia procesy unifikacji technologii i produktów w poszczególnych branżach rzemieślniczych. W świetle źródeł archeologicznych procesy standaryzacji najwyraźniej widoczne są w ceramice, produktach wytwarzanych przez rzemiosła drzewne, skórnicztwie, tkactwie i rogownictwie. Autorka wskazuje także na odrębności regionalne wynikające z warunków ekologicznych, zróżnicowania etniczno-kulturowego i pochodzenia terytorialnego mieszczan. To ostatnie kryterium bywa jednak nadużywane. Nie można nim tłumaczyć odrębności w asortymencie naczyń ceramicznych między Pomorzem a Prusami, gdyż przybysze ze środkowych Niemiec nie stanowili istotnej grupy wśród mieszkańców Elbląga i Gdańska, a w miastach tych mówiono w języku dolnoniemieckim.

Sumując powyższe uwagi z pełnym przekonaniem stwierdzam, że dorobek naukowy dr Beaty Wywrot-Wyszkowskiej jest w pełni oryginalny i wartościowy. Jej publikacje wnoszą cenny wkład do badań nad rzemiosłem w miastach nadbałtyckich w późnym średniowieczu. Z pewnością stanowią ważny etap w badaniach nad kulturą mieszczańską w strefie hanzeatyckiej.

3. Wnioski

Stwierdzam, iż przedstawiona przez dr Beatę Wywrot-Wyszkowską rozprawa habilitacyjna spełnia wszystkie warunki stawiane przez ustawę „O stopniach naukowych i tytule naukowym ....” z 14 marca 2003 r. oraz ustawy z 2005 i 2011 r. (Dz. U. z 2005 r. nr 164, poz. 1365, Dz. U. z 2011 r., nr 84, poz. 455). Moim zdaniem cały dorobek naukowy Habilitantki i jego aktywność naukowa uzasadniają nadanie jej stopnia naukowego doktora habilitowanego.

Prof. dr hab. Roman Czaja